

K OTÁZKE MOŽNÝCH DÔSLEDKOV ENVIRONMENTÁLNEHO SKEPTICIZMU

EVA SMOLKOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

SMOLKOVÁ, E.: Possible Consequences of Environmental Skepticism
FILOZOFIA 59, 2004, No 9, p. 641

Environmental philosophy of the last decades had several features, such as justifying of the need, importance and meaning of the environmental awareness, enforcing environmental values and building the theoretical as well as practical ground for environmental way of thinking. With the rise of environmental skepticism, which argues, that the environment is attributed an inappropriate importance, and denies the meaningfulness of the measures exerted, the evaluation of the social importance of the environmental approach to reality, the developments of the environmental thinking of the last periods can be essentially questioned. The aim of the paper is to respond do this change and to examine the basis of environmental skepticism, its methods and argumentation.

Environmentálna problematika v posledných rokoch nadobúda iné znaky, než boli tie, ktoré ju charakterizovali v uplynulých desaťročiach. Akoby s prelomom tisícročí menila environmentálna filozofia a etika svoju podobu. Základným znakom, ktorý sa v monografiách zverejňovaných v posledných rokoch objavuje len sporadicky, je potreba zdôvodňovania významu a zmyslu environmentálneho myslenia, uchopovania skutočnosti a akceptácie environmentálnych hodnôt. Je samozrejmé, že v počiatkoch environmentálneho myslenia bola táto potreba zdôvodnenia významu a zmyslu environmentalizmu v čo najširších súvislostiach a vzťahoch prioritná. Išlo o jeho akceptáciu a presadenie sa, zdôvodňovanie potreby environmentálneho uvedomenia, vytvorenie teoretických i praktických základov environmentálneho myslenia. Metódy, ktoré sa využívali na presadzovanie environmentálnych ideí je možné vnímať v širokom názorovom spektre od umiernených až po radikálne. V období vzniku a formovania environmentálnych ideí, teda v 70-tych rokoch, išlo predovšetkým o zabezpečenie rastu miery environmentálneho uvedomenia, rastu miery akceptácie environmentálnych prístupov v spoločnosti a akceptáciu environmentálnych orientácií v politickej a právnej rovine. Radikalizmus, ktorý sprevádzal vznik environmentálneho myslenia, bol jeho sprievodným znakom a dá sa povedať, že v počiatkoch mal aj svoj pozitívny význam a zmysel, hral úlohu v procese zviditeľňovania potrieb a očakávaní, ktoré sa viazali na environmentálne problémy. V súčasnosti však prakticky stratil svoje opodstatnenie a objavuje sa vo vzťahu k environmentálnym otázkam len sporadicky.

V súvislosti s týmito posunmi, ktoré sa udiali vo vnútri environmentálneho myslenia, sa aj monografie, články i úvahy s tematikou environmentálneho myslenia a uvedomenia čoraz viac sústreďujú na riešenie konkrétnych problémov a, až na výnimky, vychádzajú hlavne práce, ktoré sa zaoberajú aktuálnymi problémami alebo analyzujú určitú konkrétnu problematiku do hĺbky. Je preto samozrejmé, že tí autori, ktorí sa bud'

vyznačovali radikálnymi názorovými postojmi, alebo tí, ktorých pozornosť sa sústredovala na problematiku významu environmentálneho myslenia, sa buď odmlčali, alebo sa začali venovať iným otázkam. Problematika týkajúca sa environmentu v uplynulom desaťročí okrem iného postupne strácala čaro novosti a modernosti, zaradila sa medzi existujúce, priebežne riešené tematické okruhy ktorých riešením sa filozofia priebežne zaoberajú. Aj keď environmentálna filozofia a etika nepochybne prestali byť módnymi témami a inak sa vníma potreba riešenia problémov, nezmenil sa názor na otázku spoločenskej naliehavosti a významu environmentálnych postojov.

Ak sa pokúsime hľadať odpoveď na otázku, prečo došlo k spomínaným zmenám je potrebné urobiť náčrt analýzy procesov, ktoré s mimoriadnou intenzitou prebiehali v uplynulých desaťročiach a vo veľmi výraznej miere ovplyvnili naše súčasné videnie a posudzovanie environmentálnych problémov. Všetky tieto procesy súvisia s mierou naliehavosti vytvárania predpokladov pre rast miery environmentálneho uvedomenia v populácii. Je potrebné ešte zdôrazniť, že aj v súčasnosti jestvujú spoločenské očakávania a želania, aby proces environmentálneho uvedomenia plynulo pokračoval, pretože možné dôsledky, ktoré prehliadanie jeho hlbšej potreby, alebo dokonca „strata záujmu“ o environmentálne otázky môže v budúcnosti mať, je nepredvídateľná.

V súvislosti s načrtnutými otázkami sa totiž objavil aj názor, že súčasný stav je možné považovať za zavŕšenie procesu environmentálneho uvedomenia. Ak by sme aj vychádzali z presvedčenia, že environmentálne hodnoty sa stali organickou súčasťou jestvujúcich hodnotových a etických systémov a etablovali sa v nich, čo znamená, že by sme sa domnievali, že jestvuje akceptovateľné zdôvodnenie, pre ktoré budeme považovať mieru environmentálneho uvedomenia za dostatočnú, stačí sa poobzerať okolo seba. O nepravdivosti takého predpokladu nás totiž dokáže veľmi jednoducho presvedčiť každodenná realita.

Na environmentálne problémy sa ale dnes skutočne nazerá inak než v 70-tych – 90-tych rokoch 20. storočia a problematika environmentálneho uvedomenia je dnes posudzovaná z iných zorných uhlov a, vzhľadom na to že jestvujú aj nové environmentálne problémy, môže byť aj riešená inými metódami a prostriedkami, než boli tie, ktoré sa uplatňovali v minulosti. Aj dnes je potrebné určovať určité spoločenské priority vo vzťahu k environmentálnym otázkam. Kritériá vyplývajú totiž práve z preferencií a priorít, tie sú obyčajne dané právnym rámcom, ale v súvislosti s etickou a filozofickou rovinou nie sú tieto často ani presne vymedziteľné a stanoviteľné.

Zmeny, ktoré sme prebiehajú v environmentálnom myslení ale neznamenajú, že daná problematika je vyčerpaná, že niet problémov, ktoré by bolo potrebné riešiť, alebo že všetky, ktoré boli nastolené, boli úspešne vyriešené. Väčšina diskusií sa preniesla do odbornej roviny, a teda procesy, ktoré prebiehajú v rámci environmentálnych diskusií, nie sú natolko „viditeľné“, nemajú na spoločenské vedomie taký vplyv, aký mali v uplynulých desaťročiach. Každá zmena však môže, v pozitívnej alebo negatívnej rovine, ovplyvniť hodnotové štruktúry, a teda mať následne vplyv na procesy ovplyvňujúce hodnotové priority v populácii, vytvoriť predpoklady pre posun názorov na to, čo je hodnotovo významné, a čo nie. Zmeny, ktoré prebiehajú v súčasnosti, ako sa predpokladá, môžu ovplyvniť váhu a chápanie potreby prehlbovania procesu presadzovania sa environmentálnych hodnôt, a teda určitým spôsobom vplývať na hodnotové očakávania, ktoré sa viažu k environmentálnym problémom.

Environmentálne hodnoty sa v posledných desaťročiach stali súčasťou väčšiny hodnotových systémov. Napriek tomu je možné povedať, že ich fungovanie v týchto systémoch je dané určitým konkurovaním si hodnôt i hodnotových prístupov navzájom. Etablovanie environmentálnych hodnôt do hodnotových systémov prebiehalo v uplynulých troch desaťročiach veľmi intenzívne, čo znamená, že sa postupne presadzovali environmentálne hodnoty a začínali v nich fungovať vedľa hodnôt humánnych aj hodnoty environmentálne. Tento proces neprebíhal na úkor humánnych hodnôt, skôr naopak, zvýznamňoval ich a zakoncipoval do širšieho rámca. Bol však istým spôsobom jedinečný, pretože proces etablovania sa hodnôt do už vytvorených systémov, v ktorých tento typ hodnôt, teda hodnoty environmentálne, predtým úplne alebo čiastočne absentoval, bol unikátny. Vytvoril väzbu medzi humánnymi a environmentálnymi hodnotami vyžadovalo celé desaťročia sústreďeného úsilia a práve v súčasnosti jestvuje možnosť, zatiaľ potenciálna, že tento proces nebude plynulo pokračovať, ale sa buď zabrzdí, alebo dokonca zastaví. Z toho ale vyplýva, že, napriek tomu, že environmentálne hodnoty dnes majú v hodnotových systémoch svoje miesto, environment zatiaľ nemá hodnotu, ktorá zodpovedá jeho faktickému významu, teda hodnotu existenčnú, a že ako taká nebola doposiaľ akceptovaná. Ak sa teda v posledných rokoch v súvislosti s posunmi v environmentálnom myslení vynoril názor, že problémy environmentálneho myslenia gradovali v 70-tych a 80-tych rokoch 20. storočia a v súčasnosti nie sú už natoľko významné, a teda nie je potrebné venovať im takú intenzívnu pozornosť ako v minulosti, ide o názory, ktoré môžu, ale nemusia, ovplyvniť chápanie významu environmentu a jeho existenčnému významu. Tento typ názorov budeme označovať ako environmentálny skepticizmus.

V načrtnutých súvislostiach je potrebné vnímať, že o tom, aké spoločenské očakávania sú spojené so stavom a kvalitou environmentu, nevypovedá jednoznačne existencia noriem týkajúcich sa environmentu, obsiahnutých v právnom poriadku. Samotná existencia právnych noriem totiž nevypovedá o ich kvalitatívnom rámci a o tom, či sa týkajú všetkých oblastí, ktoré environmentálna problematika má a o tom, či jestvujú účinné kontrolné mechanizmy na ich presadenie. Je teda potrebné vnímať aj fakt, či a v akom postavení sú environmentálne hodnoty ukotvené v právnom systéme a aký sa im pripisuje význam. V súčasnosti sú normy týkajúce sa životného prostredia obsiahnuté v legislatíve väčšiny európskych krajín, stav a kvalita environmentu sa monitorujú a v ústavách je zakotvené právo na zdravé životné prostredie ako základné právo človeka. Reálne to svedčí o tom, že proces environmentálneho uvedomenia už do určitej miery prebehol. Z existencie právnych noriem vzťahujúcich sa na životné prostredie, sa teda nedá vyvodzovať, že ak už jestvujú právne normy týkajúce sa environmentu, jestvuje aj dostatočná záruka na to, aby fungovali aj etické normy. Je fakt, že najprv sa vytvorila argumentačná báza, ktorá posunula spontánne východiská environmentálnej axiológie do oblasti regulatívnej axiológie, a tento proces následne ovplyvňoval právny systém, vznik, fungovanie a akceptáciu potreby existencie environmentálnych noriem. Ide však o dlhodobý a nesmierne komplikovaný proces, ktorý súvisí s mnohými faktormi inej než etickej, axiologickej a právnej povahy, napríklad s tradičnými kultúrnymi hodnotami, s existujúcou mierou environmentálneho uvedomenia v populácii, vnímaním kvality životného prostredia z iných, než doposiaľ prezentovaných hľadísk, napríklad medicínskeho, ďalej so zavádzaním environmentálnej tematiky do pedagogických osnov

a výučby na základe systémového prístupu a, samozrejme, s ekonomickými faktormi, stabilitou a výkonnosťou ekonomiky, zdrojmi na ochranu prírody, presadzovanými spôsobmi riešenia (či prehliadania) environmentálnych problémov, procesmi determinujúcimi tie podnikateľské aktivity, ktoré majú preukázateľný dopad na životné prostredie, a mnohými ďalšími.

Existencia environmentálnych právnych noriem teda nie je a nemôže byť považovaná za dostatočnú na určovanie miery environmentálneho uvedomenia. Navyiac, nie je odpoveďou na otázku, čo sa vlastne za environmentálne uvedomenie pokladá a aká je jeho žiaduca miera. Je nepochybné, že existencia právnych noriem vzťahujúcich sa na environment je, ako už bolo povedané, istým signálom, že proces environmentálneho uvedomenia už do určitej miery prebehol a došlo k právnej akceptácii morálnych kritérií a ich priamemu vplyvu na legislatívu. Neznamená to však, že tento proces bol dovŕšený. Predstava, že problémy týkajúce sa environmentu boli prakticky úspešne vyriešené vytvorením legislatívnych noriem, môže byť mätúca predovšetkým preto, že ich faktická právna existencia nevyplýva o tom, či sa environmentálne hodnoty stali kritériom a mierou hodnotových procesov. Existencia právnych noriem na ochranu životného prostredia je dôležitá, ale je potrebné si uvedomiť, že environmentálne uvedomenie a právna reflexia environmentálnych otázok sú dva paralelne prebiehajúce procesy, ktoré síce spolu súvisia a vzájomne sa ovplyvňujú, no netýkajú sa tých istých problémov a nekryjú sa v navrhovaných spôsoboch riešenia.

Základná otázka vzťahujúca sa na environmentálne uvedomenie znie, či environmentálne hodnoty majú svoje miesto v rámci platných etických noriem, a to miesto také, ktoré zodpovedá existenčnému významu životného prostredia. Ak by sa odpoveď týkala len noriem právnych, mohla by znieť: áno; ak však ide o normy etické, nik si netrúfa povedať áno, tento proces bol úspešne dovŕšený. To by totiž znamenalo, že sa v uplynulom období každý človek oboznámil s environmentálnymi hodnotami, osvojil si ich a akceptuje ich, tento typ noriem sa úspešne etabloval v existujúcich hodnotových systémoch, a teda environmentálne problémy sú riešené aktuálne a operatívne a nie je potrebné mieru environmentálneho uvedomenia zvyšovať.

Realita je, samozrejme, odlišná a to, že sa o environmentálnych hodnotách a environmentálnom myslení nehovorí už tak často alebo že sa spomínajú v inom kontexte a iných súvislostiach, by nemalo znamenať, že by sa mala oslabovať spoločenská potreba reflektovať túto tematiku a problémy týkajúce sa životného prostredia. Faktom ale je, že mnohé environmentálne otázky sa dnes posudzujú z iných zorných uhlov než pred niekoľkými rokmi.

Ak však hovoríme o súčasnej úlohe a možnostiach súvisiacich s environmentálnym myslením a pripustíme aj existenciu takých skutočností, akými sú určitá vyčerpanosť environmentálneho myslenia, ktorú sme už konštatovali, a ústup z pozícií moderného myšlienkového prúdu, musíme brať do úvahy aj nové typy názorov, ktoré v súčasnosti majú vplyv na prehľbovanie potreby environmentálneho uvedomenia.¹ Okrem určitých faktických informácií, ktoré môžu mať vplyv na posudzovanie naliehavosti riešenia

¹ Aj správa o postupnom zaceľovaní sa ozónovej vrstvy na severnej pologuli bola využitá na argumentáciu proti dlhodobej a intenzívnejšej kontrole výroby a uvoľňovania freónov do ovzdušia a teda v konečnom dôsledku ako argument na to, že problémom týkajúcim sa emisií nie je potrebné sa natoľko intenzívne venovať.

konkrétnych environmentálnych problémov ide najmä o názory, ktoré sa dotýkajú významu a zmyslu potreby spoločenskej akceptácie hodnoty životného prostredia a potreby venovať sa environmentálnym problémom ako existenčným.

Keď sa pozrieme do histórie, musíme konštatovať, že v horizonte posledných troch desaťročí bola environmentálnym otázkam venovaná veľmi intenzívna pozornosť. Problémy sa riešili v rámci sociálnej filozofie a etiky, zaoberala sa nimi sociológia, psychológia, pedagogika a ďalšie spoločenskovedné disciplíny. Záujem bol pochopiteľný a sústredoval sa na otázku možných spoločensky akceptovateľných modelov riešenia environmentálnych problémov. Vznikli mnohé zaujímavé a atypické koncepcie, napríklad biocentrizmus, ktoré nazerali na environment z hľadiska najvyššej miery hodnotovej priority, čím vytvoril akési zrkadlo k dovtedy dominujúcim antropocentrickým prístupom, Lovelockova koncepcia Gaie [6], ktorá prostredníctvom mytologických, estetických a etických nástrojov umocňovala hodnoty Gaie, Zeme, a tým aj environmentu, a v neposlednom rade potreba zodpovednosti človeka za vlastné životné prostredie, koncept alternatívy deontologických ideí voči dovtedy prevládajúcim utilitaristickým, ktoré sformuloval Hans Jonas [5]. Posledne menovaná teória v najväčšej miere ovplyvnila etickú, ale najmä právnu rovinu posudzovania environmentálnych problémov, stala sa základom východísk pre sformulovanie právnej podoby vzťahu spoločnosti a štátu k životnému prostrediu.

Environmentálne myslenie druhej polovice 20. storočia ovplyvnilo v nemalej miere súčasnú podobu spoločnosti a vplývalo aj na mnohé kultúrne atribúty. Jestvujúce etické systémy, bez ohľadu na to, či predtým, čiastočne, alebo vôbec, reflektovali potrebu axiologickými a etickými prostriedkami ukotviť v jestvujúcom systéme životné prostredie ako hodnotu pre daný systém hodnôt, boli týmto procesom ovplyvňované. Toto obdobie bolo obdobím najintenzívnejšieho uvedomovania si potreby environmentálneho uvedomenia. Záujem o metódy a prostriedky riešenia environmentálnych problémov bol v uplynulých desaťročiach nielen veľmi intenzívny, ale problémy boli posudzované ako existenčné a predkladané väčšinou vo forme katastrofických prognóz. Hovorilo sa v súvislosti s nimi predovšetkým o krízových javoch a procesoch, ktoré mali eschatologický rozmer, pracovalo sa s tézou, že problémy vo veľmi krátkom časovom horizonte môžu ohroziť civilizáciu a existenciu človeka na Zemi alebo zásadne zmeniť podmienky života na planéte. Keďže prezentácia takéhoto videnia environmentálnych otázok prevažovala, environmentálny problém bol v 70-tych rokoch 20. storočia prekvalifikovaný na globálny problém ľudstva, teda problém, ktorý sa týka všetkých štátov, spoločenstiev i jednotlivcov bez rozdielov. Základná idea, ktorá tieto snahy podmienila, bola prezentáciou myšlienky, že Zemeguľa je len jedna pre všetkých a všetci sa k nej musíme chovať podľa rovnakých zásad a princípov a vytvoriť jednotné kritériá vzťahovania sa k environmentu. Takýmto spôsobom sa postupne začal vedome ovplyvňovať vzťah jednotlivcov i celej spoločnosti k životnému prostrediu, zaznamenávali sme posun prístupu smerom od inštrumentálnych² k existenčným na základe uvedomenia si existenčného významu životného prostredia, vytvárali sa predpoklady na presadzovanie sa tomu zodpovedajúcim postojom.

² Zaobchádzania s prírodou, ekosystémami, rastlinami, zvieratmi, ovzduším atď. výlučne podľa utilitárnych kritérií na princípoch preferencií antropocentrických významov.

Väčšina prognóz, ako sme už naznačili, obsahovala katastrofické vízie a niektoré z nich prezentovali aj návrhy veľmi radikálnych opatrení, zjednodušene povedané, na ochranu pred civilizačnými vplyvmi. Za východiskovú prognózu je považovaný dokument *Limity rastu* [9], zverejnený v roku 1972, a správa *Global 2000* [4], ktorá bola vypracovaná na objednávku americkej administratívy v r. 1980. Tieto, a samozrejme aj mnohé ďalšie, boli predstavené ako určitý názorový prúd, ktorý veľmi intenzívne deklaroval ako aktuálnu spoločenskú potrebu zaoberať sa stavom environmentu a vytvoriť princípy na zachovanie určitých ekologických, ekonomických a demografických ukazovateľov. Aj dnes je možné niektoré z navrhovaných riešení označiť za nesmierne rozporuplné. Takúto povahu mala napríklad koncepcia tzv. nulového rastu, ktorá obsahovala predpoklad dlhodobého zmrazenia ekonomických, ekologických a demografických ukazovateľov. Podobný návrh dovedy nikdy nebol zverejnený a – okrem toho, že znamenal mimoriadne silný spoločenský impulz – vyvolal aj vlnu politického záujmu o životné prostredie a všetko, čo s ním súviselo. Mali to byť práve politici, ktorí o takýchto krokoch mali rozhodnúť. Environmentálne problémy boli široko medializované a začali byť posudzované aj ako aktuálne politické problémy. Očakávalo sa však, že metódy a prostriedky ich riešenia budú spoločensky únosné a presaditeľné politickými metódami a prostriedkami čo znamenalo, že ich riešenie nebude v zásadnej miere ovplyvňovať ekonomický rast. Ekonómovia sa začali zaoberať koncipovaním prístupov únosných aj z environmentálneho hľadiska. Záujem verejnosti o environmentálne otázky vyvolal teda veľmi silný politický tlak na riešenie environmentálnych problémov. Intenzívna pozornosť bola venovaná predovšetkým otázkam odvrátenia hrozby rastu cien primárnych komodít a potravín. V priebehu 80-tych a 90-tych rokov sa urobili mnohé politické kroky, ktoré reálne ovplyvnili tie faktory, ktoré ako katastrofické v spomínaných prognózach figurovali (pozri [1], 1. kapitola). Do ekonomickej teórie prenikli organizmické idey, ktoré ovplyvnili mnohé podnikové procesy, vynorila sa koncepcia spoločenskej zodpovednosti podnikov vo vzťahu k environmentu a potreba formulovania ich hodnotových priorít vo vzťahu k životnému prostrediu a táto sa začala aj intenzívne zavádzať do praxe. Dôsledkom týchto ideí bolo postupné nahrádzanie prírodných materiálov (presnejšie, obmedzovanie ich spotreby), preferovanie procesov recyklácie, sankcionovanie krátkodobého i dlhodobého poškodzovania životného prostredia a mnohé ďalšie kroky. V 80-tych rokoch bolo po prvýkrát sformulované právo človeka na zdravé životné prostredie a toto právo sa ako ústavné právo postupne presadilo v európskych krajinách.

Pre rast miery environmentálneho uvedomenia boli vytvorené ideálne podmienky. Jestvovali environmentálne etické normy, právne normy a bol vytvorený systém prenosu kompetencií za stav environmentu na štátne správy. Problémy sa riešili priebežne. Predpokladalo sa, že spoločenské očakávania sa vo vzťahu k environmentu nemenia. Na prelome tisícročí sa však objavili publikácie, ktoré pracujú s protikladnými východiskovými ideami, než sú tie, ktoré boli charakteristické pre prognostické práce 70-tych a 80-tych rokov. Časť z nich, tá, ktorá vyvoláva najväčší záujem a zaznamenáva v poslednom období výrazný vplyv na posudzovanie aktuálnosti environmentálnych problémov, vznikla ako štatistické porovnávacie analýzy, práce, ktoré si vytýčili ako cieľ porovnať určité environmentálne ukazovatele s tými, ktoré sa ako potenciálne možné objavili v prognózach z minulého storočia. Úlohou bolo sumarizovať

a porovnávať informácie a údaje o stave a kvalite environmentu s prognózovanými. Tieto publikácie je možné považovať za faktor, ktorý do značnej miery vplyva na súčasné posudzovanie environmentálnych otázok a ovplyvňuje ich spoločenské videnie. Sú to teda publikácie, ktoré ovplyvňujú predovšetkým to, ako sa reflektujú v súčasnosti environmentálne problémy a ako sa mení prístup k environmentálnym otázkam. Aj keď, ako sme už naznačili, väčšina autorov deklaruje analytickú povahu svojich prác a ich ciele sú vyhodnotiť, do akej miery sa naplnili či nenaplnili prognózy, je možné hovoriť o určitom myšlienkovom prúde, ktorý budeme označovať podľa názvu publikácie jeho zakladateľa environmentálnym skepticizmom. Pokúsime sa ukázať, že v súčasnosti tento názorový prúd plní ďalšie ciele, nielen tie, s ktorými sa sám identifikuje. Preto je potrebné uvažovať aj o jeho filozofických a sociálno-politických východiskách. Ak aj jestvuje snaha diskutovať o environmentálnych otázkach usmerňovať výlučne k odborným a faktickým údajom – podľa určitého stanoveného kľúča –, je potrebné uvedomiť si, že do štatistických údajov sa nemôžu dostať otázky, ktoré sa v prognózach z minulého storočia nezaznali, pričom environmentalistika registruje aj tzv. nové či novovzniknuté environmentálne problémy. Štatistické porovnávanie ako prístup neumožňuje zakomponovať do skúmaného systému axiologické a etické otázky, a teda ani vplyv environmentálnej etiky a filozofie na celkový proces. Hlavným predstaviteľom tohto myšlienkového prúdu je dánsky štatistik Bjorn Lomborg ([7]; [8]).

Na základnej myšlienke posudzovať štatistické ukazovatele spred viac než štvrtstoročia a tie súčasné nie je v zásade nič problémové. Problematický je ale fakt, že v rámci tohto typu údajov hrajú rolu takmer výlučne kvantifikovateľné ukazovatele, a to dokonca len tie, ktoré boli v minulosti k dispozícii a ktoré je možné porovnať. Aj keď sa Bjorn Lomborg snaží byť korektný, pretože si je vedomý, že o záveroch rozhoduje kvalita a reprezentatívnosť vstupných dát a dôveryhodnosť zdrojov, jeho hlavným inšpiračným zdrojom bola snaha porovnať reálny stav vecí s tým, čo vyhlasuje za ideologicky a propagandisticky zafarbené koncepcie, ktorými sa environmentálne myslenie prezentovalo od svojich počiatkov a sú charakteristické pre súčasnú environmentalistiku.

Väčšina štatistických analýz zverejnených koncom tisícročia porovnávala, ako sa vyvíjal stav životného prostredia v korelácii s predpokladmi, ktoré boli po prvýkrát zverejnené v roku 1972 a v nasledujúcich rokoch. Porovnávali sa, samozrejme, len tie údaje, ktoré boli k dispozícii a začiatkom 70-tych rokov – tých nebolo veľa. Tie ale určili základné trendy skúmania a tzv. problémové oblasti a vytýčili priority záujmu. Na základe toho boli identifikované trendy uplynulých tridsiatich rokov. Analytici pracovali najmä s kvantifikovateľnými ukazovateľmi, ako je rast populácie, ťažba a spotreba prírodných materiálov, napríklad dreva, ťažba a spotreba fosílnych palív, najmä ropy, objemy emisií vypúšťaných do ovzdušia, pôdy a mora atď., ktoré sa väčšinou týkali problematiky miery zásahov do životného prostredia.

Idea porovnávať prognózované údaje so súčasným stavom nie je pôvodná, po prvýkrát sa o to pokúsil výlučne na báze ekonomických ukazovateľov Peter Drucker. Tento autor sformuloval povahu a príčiny zmien, ktoré v svetovej ekonomike prebehli práve v priebehu 80-tych rokov, a ako jednu z hlavných hybných síl, ktoré ovplyvnili ekonomiku a jej súčasnú podobu, uviedol práve spomínané prognózy predovšetkým z dielne Rímskeho klubu (pozri [1], 9 a. n.). Porovnávať komplexné súčasné údaje s tými prognózovanými sa však na prelome tisícročí stalo niečím ako módnou vlnou.

Dánsky štatistik Bjorn Lomborg sa stal známym predovšetkým radikálnymi závermi, ku ktorým na základe porovnávacích analýz dospel. O jeho východiskových postojoch svedčí napokon aj názov jeho publikácie, ktorá nesie názov *Skeptický environmentalista*³ [7]. Táto prakticky hneď po zverejnení vzbudila obrovskú vlnu záujmu.⁴ Dnes je možné povedať, že polarizovala názory na environmentálne problémy a má rovnako veľké množstvo prívržencov ako odporcov.⁵ Lomborga je možné považovať za zakladateľa myšlienkového prúdu, ktorý sa dnes označuje ako environmentálny skepticizmus. Čím sa tento vyznačuje? V prvom rade sa prezentuje základnou tézou, podľa ktorej nesie environmentalizmus znaky ideológie a je potrebné ho za ideológiu, ktorá pracuje tomu zodpovedajúcimi metódami a prostriedkami, pokladať. Druhou je téza o neprimeranej dôležitosti, ktorá bola environmentu v uplynulých desaťročiach venovaná.

Lomborg sa pokúsil vo svojich prácach ukázať, že sú to práve štatistické údaje, ktoré jednoznačne vypovedajú o tom, že environmentálne problémy boli v uplynulých desaťročiach úmyselne nadhodnocované a bola im venovaná nezaslúžená a neprimeraná pozornosť. Zosumarioval rôzne druhy a typy údajov, ktoré podľa neho dokazujú, že miera samoregulácie ekosystémov bola a je omnoho vyššia, než sa pôvodne predpokladalo, že v mnohých kľúčových oblastiach, napríklad v otázke potreby uchovania biodiverzity, stanovená ako miera stability ekosystémov, vysoko preceňovaná, a mnohé ďalšie. Z toho vyvodil záver, že potreba uchovania biodiverzity v rámci určitých ekosystémov, je reálne nižšia než tá, ktorú predpokladali ekológovia a prognostici 70-tych a 90-tych rokov, a teda ako faktor určujúci mieru stability ekosystémov reálne nefunguje. Porovnávanie sa týkalo rôznych oblastí, otázok ľudskej populácie, kvality a zásob vody, kvality vzduchu, významu lesných porastov vo vzťahu k stabilite ekosystémov, konceptu trvalo udržateľného rozvoja a ďalších oblastí.

Dôkazy pre svoje tvrdenia, ako už bolo naznačené, nehľadal tento autor len v štatistikách. Pracoval aj s politologickými metódami a prostriedkami. V častiach, v ktorých uvažuje o tom, prečo sa vo vzťahu k environmentu objavovali len zlé správy a katastrofické prognózy, hovorí o potrebe vytvárania mýtov, ktoré vo vzťahu k otázkam životného prostredia boli účelové a úmyselne vytvárané a mali vytvoriť atmosféru strachu z budúcnosti. Na otázku, prečo sa takéto „mýty“ vytvárali, pozná aj odpoveď: Vraj takýto model je zakomponovaný do samotnej podstaty vedeckého myslenia a v prípade environmentalistiky katastrofický ráz prognóz ho ešte umocnilo ideologické zafarbenie environmentálnych ideí ([7], 1. kapitola).

Idea, podľa ktorej vykazujú procesy týkajúce sa environmentálnych problémov znaky ideológie, je, ako už bolo naznačené, veľmi problematická a tými nástrojmi, ktoré autor využíva, je prakticky nedokázateľná. Je nepochybné, že takéto znaky niesli niektoré radikálne skupiny, je však otázne aj to, či ich hlavným cieľom bola ochrana

³ Lomborg je profesorom štatistiky na oddelení politologických vied na University of Aarhus.

⁴ Pozri napríklad internetové stránky www.lomborg.com, www.anti-lomborg.com, www.lomborg-errors.dk, www.greenspirit.com, www.economist.com/science/ a ďalšie.

⁵ K najvýznamnejším odporcom Lomborga patrí dánsky ekológ Kare Fog a Američan Russ Kick, ktorý je editorom symptomaticky nazvanej publikácie *Everything You Know Is Wrong: The Disinformation Guide to Secrets and Lies*. New York 2002.

environmentu, alebo otázky životného prostredia boli len nástrojom na dosahovanie iných cieľov. Je totiž možné konštatovať, že znaky charakteristické pre ideologické pôsobenie v environmentálnom hnutí neprevážili a dnes sú pokladané za neadekvátne a nežiaduce vo vzťahu k environmentálnym prejavom. Kalkulovanie s aktuálnymi prioritami je dlhodobo pre ľudstvo užitočnejšie než ideologizovanie, v tom sa Lomborg nemýli, ale nič nie je jednoduchšie, ako narábať s pojmom ideológia vo vzťahu k určitému názorovému prúdu. Tvrdenie, že súčasný environmentalizmus má znaky ideológie, znamená prehliadnúť fakt, že v súvislosti s environmentálnym myslením sa nevytvorilo nič, čo by mohlo byť označené ako určitá ideologická sústava ideí. Politické prejavy v súvislosti s bojom o moc prebiehali v rámci demokratických procesov a vytvorili základ tzv. „zelenej orientácie“ aj iných než len tých politických strán, ktoré mali v svojom programe ako záujmovú prioritu stanovenú „zelenú politiku“.⁶ Je nepochybné, že nedošlo k presadeniu environmentálnych hodnôt na úkor humánnych, a už vôbec sa tak nedialo politickými metódami a prostriedkami v súvislosti s bojom o moc. Ideológie sa skladajú zo súborov ideí, ktorými človek postuluje, vysvetľuje a zdôvodňuje ciele a prostriedky organizovaných akcií, a to takých, ktoré sa snažia zmeniť alebo prebudovať daný spoločenský poriadok. Sú teda odkázané na masové presvedčenie a navyiac svoje presvedčenie pokladajú zvyčajne za jediné správne, za nadradené nad iné, čo zároveň znamená, že jednou z ich charakteristík je snaha vnucovať svoje ideologické presvedčenie s cieľom zaistiť si čo najviac prívržencov a zaistiť si čo najširšiu poslušnosť. Vo vzťahu k iným hodnotám sú práve ideológie nekompromisne nepriateľské. Jednoduchým porovnaním je možné zistiť, že environmentalizmu sú znaky ideológie pripisované neprávom, pretože sa ako ideológia neprejavoval a neprejavuje. Lomborgovi to, zdá sa, ale nevadí. Environmentálne myslenie totiž nebolo nikdy jednotným názorovým prúdom a veľmi často sa diametrálne od seba líšili aj navrhované koncepty o vzťahovaní sa k environmentu (pozri [2]). Mytologické znaky nesporne nesie Lovelockova koncepcie Gaie [6], tú však nie je možné označiť za koncepciu, ktorá má znaky ideológie.

Pozrime sa na druhú východiskovú tézu o nadhodnocovaní významu environmentálnych ukazovateľov, akými sú stabilita ekosystémov, biodiverzita a iné. To, že prognózy sa nenaplnili, nebolo možné vyvodiť len z porovnávania údajov. Spoločnosť totiž neignorovala environmentálne problémy, ktorých možnú mieru dopadov avizovali prognózy. Riešila ich a práve dôsledkom týchto krokov nedošlo k prudkému poklesu kvality environmentu v celosvetovom meradle, a teda vzniku krízových javov v spoločnosti, ktoré by boli dôsledkom prehliadania toho typu problémov. Neboli teda vytvorené podmienky na mystifikáciu problémov, nedošlo ku globálnym prejavom krízy. Presadilo sa postupné riešenie problémov určitými konkrétnymi metódami a prostriedkami, ktoré však nemali ideologické znaky. Označiť environmentalistov bez rozdielu na ich východiskové postoje ciele a metódy dosahovania výsledkov za homogénnu skupinu ľudí, ktorá manipuluje so spoločenským vedomím a úmyselne skresľuje skutočnosť, vyvolalo najväčšiu vlnu odporu voči Lomborgovým tézám. O ideológii totiž nestačí len hovoriť, je potrebné dokázať znaky ideologického

⁶Strany zelených sa zvyčajne prezentovali ľavicovou orientáciou a potrebou riešenia sociálnych problémov v kontexte s environmentálnymi.

pôsobenia, a to bez pomenovania predstaviteľov a konkrétnej podoby ideologických krokov jednoducho nie je možné. Pojem ideológia navyiac nie je v Lomborgovej práci používaný v jeho bežnom význame, akoby ho pokladal za synonymum manipulácie s údajmi, čo ale nezodpovedá jeho faktickému významu. Dá sa však predpokladať že s týmto pojmom pracuje účelovo, pretože počíta s tým, že „už samotný pojem ‘ideológia’ má zlú povest’. Ideológie sa všeobecne považujú za úpadkovú formu myslenia a charakterizovať nejaké tvrdenie ako ideologické znamená intelektuálne ho diskvalifikovať“ ([11], 34).

V práci *Skeptický environmetalista* ďalej Lomborg naznačuje, že prognózy vytvorili predpoklady pre vznik určitých mýtov. Ak sa však pozrieme na to, ako tento autor vníma pojem prognóza, uvedomíme si, že posudzuje predovšetkým mieru fakticity v nich obsiahnutých údajov a porovnáva ich. Ak však budeme akceptovať názor, že prognóza je vytvorenie jedného alebo viacerých modelov, ktoré za určitých modelovateľných a predvídateľných okolností môžu nastať – čo je obsah pojmu prognóza podľa zakladateľov Rímskeho klubu –, zistíme, že aj v tomto prípade Lomborgov výklad sa týka inej možnej interpretácie pojmu prognóza. Z argumentov štatistickej povahy môže vyplynúť, že predbežné odhady, pretože o tie vlastne ide, neboli presné, nenaplnili sa alebo určité faktory boli podhodnotené či nadhodnotené, ale nie je v nich možné hľadať ideologickú rovinu, ak ju reálne nemajú. Manipuláciu s údajmi, teda úmyselné skresľovanie odhadov je prognózam veľmi ťažké vytknúť. Ak bolo cieľom Lomborgovho snaženia naznačiť, že prílišný tlak a snaha presadzovať určité idey takpovediac „za každú cenu“ nemusí byť najlepšia forma ich presadzovania, potom sa samozrejme nemýlil. V jeho prípade však presne to isté, čo on vytýka environmentalizmu, je možné vytknúť aj jemu⁷ (pozri úvod editora Russha Kicka; in: [3]).

Možno, že práve rôznorodosť environmentálnych teórií a koncepcií umožnila úspešne čeliť niektorým hrozbám a že to boli to práve prognózy, ktoré vytvorili základný argumentačný rámec na to, aby boli vytvorené predpoklady pre rast hodnoty environmentu v spoločnosti tak, aby hodnota životného bola akceptovanou spoločenskou hodnotou.

Aj napriek tomu, že vo svetle predstavených skutočností štatistickej povahy nie je filozofické východisko práce, ktorá je označovaná ako porovnávací analýza, zrejme, je prítomné v celom jeho diele a bolo základom pre sformulovanie tak cieľov, ako i záverov. Dá sa však len predpokladať – presnejšie povedané, vplýva to z kontextu práce, spôsobu, akým si autor kladie otázky, a, samozrejme, zo záverov, ktoré robí –, pretože ako stanovisko ho autor jednoznačne neformuluje. Symptomatically je aj výber otázok a spôsob, akým sú formulované ciele. Svedčí totiž o úsilí dokázať mieru nepresnosti spomínaných prognóz a ich neverohodnosť. Autor, keďže s nimi nenarába ako s prognózami, ale ako s informáciami štatistickej povahy, neskúma reakcie, ktoré vyvolali v spoločnosti, ale ich pravdivosť. Nezohľadňuje kroky, ktoré smerovali k tomu, aby sa dané prognózy nenaplnili, zaujíma ho len to, či im nebola neprávom pripísaná validita, ktorú reálne nemali. Stav a kvalita environmentu v súčasnosti nie sú v konečnom dôsledku len dôsledkom „spontánneho“, t. j. ničím neovplyvneného vývoja vo vzťahu k environmentálnym problémom. Širší kontext dôvodov, pre ktoré sa

⁷Práve Lomborgove názory označuje tento autor ako ideologické.

prognózy nenaplnili, je hodný hlbšieho skúmania. Štatistické analýzy, aj keď majú nesporne vysokú výpovednú hodnotu, nereflektujú dôvody a príčiny súčasného stavu, len ho konštatujú. ([7], kapitola. VI). Takéto údaje nie je možné spochybňovať, rôzne údaje majú rozdielnu váhu a väčšinou sú tzv. priemernými hodnotami, čo v prípade niektorých ukazovateľov týkajúcich sa životného prostredia môže byť máťuce.⁸ Porovnávať štatistické ukazovatele z počiatku 70-tych rokov, keď sa len začal vytvárať monitorovací systém a nejestvovali presné merania takého rozsahu, aké sú dostupné dnes, je práca nesporne zaujímavá a podnetná, no je potrebné brať do úvahy aj objem a presnosť východiskových i finálnych údajov. Porovnávanie prinieslo množstvo zaujímavých výsledkov, ktorých interpretácia môže byť veľmi rôznorodá a základným záujmom autora by malo byť, aby nebola zjednodušená a interpretovaná v duchu pripravenej odpovede, akokoľvek sa ponúka. Záver „Prognózy sa nenaplnili“ nemusí svedčiť o tom, že spoločenské procesy neovplyvnili aj iné typy faktorov než len tie, ktoré boli vzaté do úvahy pri ich zostavovaní, a neprebehli iné typy procesov, ktoré vznikli ako reakcia práve na podnety obsiahnuté v prognózach. Fakt, že prognózy sa nenaplnili, nie je tou odpoveďou na otázku, prečo nedošlo k niektorým degradačným procesom v rámci environmentu v takom rozsahu, ako sa o nich prognózy zmieňovali. Navyiac, vývoj v posledných desaťročiach je možné považovať za pozitívny len vo vzťahu k určitým, nie všetkým environmentálnym problémom. Bolo by veľkým zjednodušením povedať, že ak dané prognózy mali splniť len jedinú funkciu, ovplyvniť vznik krízy, stavu, aký prognózovali, zohrali tú rolu, o ktorú sa autori prognóz reálne usilovali – ovplyvniť postoje a názory na posudzovanie a riešenie environmentálnych problémov. Takéto ciele sa autorom prognóz pripisujú dnes, sami si ich v 70-tych a 80-tych rokoch nekladli a ani nemohli. Väčšina z nich boli odborníci z rôznych vedných oblastí, ktorí vytvorili tímy na to, aby do hĺbky uchopili určitý problém a následne upozornili na spoločenskú potrebu jeho riešenia. Ovplyvnili tým proces vzniku určitých špecifických typov očakávaní. Aj keď navrhovali riešenia, tie boli väčšinou natoľko kontroverzné, že sa nedali a ani nemohli uskutočniť.⁹ Aj pri interpretácii štatistických údajov je potrebné vyznačiť sa zásadným zjednodušeniam a neprehliadnuť šírku problematiky a výsledky mnohých procesov, ktoré prebiehali v uplynulých tridsiatich rokoch a ovplyvnili v zásadnej miere súčasný stav environmentu. Odpoveď „Prognózy sa nenaplnili v celej šírke“ dnes platí predovšetkým preto, že spoločnosť hrozby uvedené v prognózach zverejňovaných v 70-tych a 80-tych rokoch začala vnímať a reagovať na ne. Spoločenské očakávania a s nimi spojený axiologický a etický proces zhodnocovania environmentu ovplyvnil vnímanie a chápanie významu životného prostredia. Urobili sa kroky, ktoré ovplyvnili určité spoločenské procesy, a tie spätne vplývali na environmentálne ukazovatele. Spoločnosť sa mnohými rôznorodými krokmi usilovala odvrátiť hrozbu vzniku krízy demo-

⁸ Napríklad priemerné hodnoty výskytu určitých živočíchov v určitej lokalite môžu znamenať, že monitorované živočichy, kolónia netopierov, môže byť celá na jedinom mieste, pritom štatisticky uvádzaná lokalita môže byť aj niekoľko sto kilometrov. Aj pri určitých typoch znečistenia môžu byť informácie o priemerných hodnotách veľmi nepresné, inými slovami, majú problematickejšiu výpovednú hodnotu než u iných typov údajov, týkajúcich sa napríklad ľudskej populácie.

⁹ Týka sa to napríklad koncepcie *nulového rastu*, predstavy o možnom zmrazení ekonomických, ekologických a demografických ukazovateľov.

kratickými metódami a prostriedkami. To nebolo možné bez toho, aby sa nezačalo hovoriť o hodnotách, ktoré životné prostredie predstavuje, a bez toho, aby sa hodnotové systémy ovplyvňovali a modifikovali [11]. V tomto prognózy, akokoľvek budeme na ne nazeráť, zohrali nezastupiteľnú a rozhodne nie negatívnu rolu. Veď kto dnes ľutuje, že kroky na odvrátenie hrozieb sa uskutočnili, že jestvujú právne normy vzťahujúce sa na environment a podniky museli environmentálne ciele a princípy zodpovednosti voči environmentu zakomponovať do svojich stratégií?

Environmentálny skepticizmus ako špecifický myšlienkový prúd v súčasnosti ovplyvňuje spoločenské posudzovanie environmentálnych problémov. Je to faktor, ktorý vznikol ako protívaha jestvujúcich prístupov a vyvolal množstvo diskusií a polemík.

Je otázne, či je možné aj súčasný environmentálny prístup považovať za globálny vzor myslenia a konania¹⁰ ([10], 200), ale domnievame sa, že sa ako taký prejavuje. Všetky javy a procesy, ktoré ovplyvňujú vzťah k environmentu, boli doposiaľ posudzované jednoznačne ako „dobré“. Záujmom človeka bolo robiť to, čo vedie k uchovaniu environmentálnych charakteristík a nevedie k poškodzovaniu životného prostredia, či dokonca k tomu, aby základné charakteristiky boli vnímané ako existenčné, a tomu zodpovedal aj ich spoločenský význam a posudzovanie. Ak sa však vzťah k environmentu začne v zásadnej rovine meniť a nebude posudzovaný ako „dobrý“, ale ako „hodnotovo neutrálny“, je otázne, aké to môže mať dôsledky. Predpokladá sa, že to môže viesť k strate spomínaných globálnych charakteristík, a teda aj jestvujúcich priorit, daných koncepciou trvalo udržateľného rozvoja. Dôsledkom by mohla byť možnosť aj na regionálnej úrovni stanoviť akékoľvek kritériá vzťahovania k environmentu (alebo ich zmiernovať), a teda aj tie, ktoré sú v súčasnosti neprijateľné. Diskusia o týchto otázkach môže znamenať zásadný obrat vo vzťahu spoločnosť – environment a v krátkom čase ovplyvniť všetko, čo sa podarilo dosiahnuť. Inštrumentalizácia prírody spojená s utilitarizmom bude znovu aktuálna.¹¹

Skeptický environmentalizmus bude pravdepodobne fungovať ako argumentačná báza, teoretické východisko a domnievame sa, že argumenty, ktoré sú preň charakteristické, sa v krátkej dobe vynoria vo všetkých diskusiách, v ktorých sa bude hovoriť o zásadnom spoločenskom význame environmentálnych problémov. Jeho aktuálnym dôsledkom je a pravdepodobne aj v budúcnosti bude rast publikácií, ktoré akoby sa vrátili v čase, pretože budú znovu obsahovať argumenty zdôvodňujúce potrebu akceptácie environmentu a významu a zmyslu environmentálneho myslenia a uchopovania skutočnosti.

¹⁰Tento termín zavádza F. Novosád v práci *Doba X*, spomína všetky oblasti života, ekonomiku, politiku a aj kultúru, vzťah k environmentu je možné buď zakomponovať do všetkých menovaných, alebo ho pokladať aj za samostatný vzor myslenia a konania, ktorý má globálne znaky a je takto OSN ako koncept trvalo udržateľného rozvoja presadzovaný v globálnom meradle.

¹¹Je symptomatické, že v reakciách, predovšetkým tých z ekonomických kruhov, sa skeptický environmentalizmus označuje ako nový environmentalizmus.

LITERATÚRA

- [1] DRUCKER, P.: *Manažment, budúcnosť začíná dnes*. Praha 1992.
- [2] *Ekofilozofické koncepcie*, ed. Palovičová, Z., Smolková, E., Bratislava 1994.
- [3] *Everything You Know Is Wrong: The Disinformation Guide to Secrets and Lies*. ed. by Russh Kick, New York 2002.
- [4] *Global 2000*. New York 1980.
- [5] JONAS, H.: *Princíp zodpovednosti*. Praha 1997.
- [6] LOVELOCK, J. E.: *Gaia. Nový pohľad na život na Zemi*. Prešov 1993.
- [7] LOMBORG, B.: *The Sceptical Environmentalist: Measuring the Real State of the World*. Cambridge University Press 2001.
- [8] LOMBORG, B.: „The Truth about the Environment.“ In: *Economist* 4. 8. 2001.
- [9] MEADOWS, D. H. – MEADOWS, D. L. – RANDERS, J. – BEHRENS, W. W.: *Limits To Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York, Universe Books 1972, Rímsky klub.
- [10] NOVOSÁD, F.: *Doba X. Eseje o formách politickosti*. Bratislava 2003, Global 2000.
- [11] SMOLKOVÁ, E.: „Environmentálne hodnoty v hodnotových systémoch.“ In: *Filozofia* 2003/7, s. 471 – 483.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/3016/23.

PhDr. Eva Smolková, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR